

Терещук Андрій

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії та методики
трудового і професійного навчання
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини*

ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ЯК ПРОВІДНИЙ ШЛЯХ ПРОФІЛІЗАЦІЇ СТАРШОЇ ШКОЛИ

У статті розглядаються питання особистісно-орієнтованого підходу у навчанні як провідного напрямку профілізації старшої загальноосвітньої школи. Достатньо широко розглянуто поняття особистості з точки зору психолого-педагогічних досліджень провідних науковців.

Визначено сутність особистісного підходу, основні труднощі пов'язані з його реалізацією в умовах класно-урочної (імперативної) системи навчання.

Учні за традиційної моделі навчання запам'ятовують певний об'єм інформації чи відтворюють прийоми роботи, тоді як в умовах особистісно-орієнтованого навчання набувають практичного досвіду використання знань на практиці. За таких умов учителю варто змінити традиційні методики навчання, які орієнтовані на запам'ятовування готових знань. Також проблемним залишається оцінювання учнів в умовах особистісно-орієнтованого навчання.

У підсумках статті запропоновано основні положення особистісно-орієнтованого підходу, які є визначальними для умов профільної освіти.

Ключові слова: *особистісно орієнтований підхід, особистість, профільне навчання.*

В статье рассмотрены вопросы личностно-ориентированного обучения как ведущего направления в развитии профильного образования на старшей ступени средней школы. Достаточно широко рассмотрено понятие личности с точки зрения психолого-педагогических исследований ведущих ученых.

Определено суть личностного подхода, основные трудности, которые возникают в связи с его реализацией в условиях классно-урочной системы образования. Существенное отличие между традиционным и личностно-ориентированным обучением заключается в том, что в традиционной системе обучения ученики заучивают на память теоретический материал, а в условиях личностно-ориентированного обучения приобретают практический опыт использования знаний на практике. В таких условиях учителю нужно изменить традиционные методики обучения, которые ориентированы на запоминание готовой системы знаний.

В итогах статьи предложены основные положения личностно-ориентированного подхода, которые, как считает автор, являются ведущими для реализации профильного образования.

Ключевые слова: *личностно ориентированный подход, личность, профильное обучение*

In the article the questions of the personality-oriented approach are examined in studies as leading direction of profiling of senior general school. Essence of personality approach is certain, basic difficulties are related to his realization in the conditions of the traditional system of studies. An accent is done on that students at the traditional model of studies memorize knowledge, while in the conditions of the personality-oriented studies acquire practical experience of the use of knowledge in practice. On such conditions it is necessary to change the traditional methods of studies, which are oriented to memorizing of the prepared knowledge, a teacher. Also a problem is an evaluation of students in the conditions of the personality-oriented studies.

Key words: *personality-oriented approach, personality, profiling of senior.*

Профільне навчання в загальноосвітній школі, зокрема й у її старшій ланці, визначається сучасними науковцями як один із шляхів модернізації вітчизняної освіти. Проблема профільного навчання досліджується у працях Е.Я. Аршанського, Л.І. Боголюбова, С.Г. Броневщук, Ю.З. Гільбух, В.А. Орлова, Н.І. Шиян, І.С. Якиманської та багатьох інших. Незважаючи на те, що у науковій літературі існують різні тлумачення профільного навчання, більшість науковців у свої статтях та монографіях приходять до одностайної думки, що в основі такого навчання знаходиться «... спеціально організована форма пізнавальної діяльності, що враховує індивідуальні особливості,

бажання й соціальний досвід особистості» [6, 9]. Необхідно підкреслити, що профільне навчання це в першу чергу не лише поглиблене вивчення циклу споріднених предметів чи копіювання професійної освіти (як це традиційно розуміють у тих закладах де здійснюють допрофесійну чи професійну підготовку – МНВК, НВК і т.д.), а головним чином врахування особистісних пізнавальних інтересів учнів.

Профільне навчання у старшій школі – це система поглибленої підготовки старшокласників, спрямована на те, щоб зробити процес їхнього навчання більш індивідуалізованим, і таким, що відповідає їхнім конкретним і водночас реальним запитам та природним нахилам. Зважаючи на цей висновок, слід підкреслити, що впровадження профільного навчання є необхідною умовою реалізації сучасної парадигми особистісно орієнтованої освіти. Тому для нашої теми важливо з'ясувати, що являє собою особистісно-орієнтований підхід в системі освіти, і як власне, це реалізується за умов профільного навчання.

Над проблемами, що пов'язані з особистісно-орієнтованим підходом і відповідними технологіями навчання працюють як вітчизняні так і зарубіжні вчені, і серед них, це: Г.О. Балл, І.Д. Бех, О.В. Бондаревська, С.В. Кульневич, О.М. Пехота, С.І. Подмазін, В.В. Рибалка, В.В. Серіков, А.В. Хуторський, І.С. Якиманська та багато інших.

Ідеї особистісно-орієнтованого навчання існують з тих давніх часів, коли людство намагалось робити чи не перші спроби системно та цілеспрямовано зберігати і передавати набуті знання для прийдешніх поколінь. Так, ще дві з половиною тисячі років тому, Сократ визначив, що стосунки вчителя й учня не повинні зводитися до об'єкт-суб'єктних, це – суб'єкт-суб'єктні стосунки. Сутність особистісного підходу у навчанні полягає в тому, що учень – суб'єкт навчання – займає центральне місце у цьому процесі, вчитель же повинен забезпечити йому оптимальні умови для саморозвитку.

Однак, враховуючи класно-урочну систему навчання, яка є найбільш поширеною і традиційною для сучасної загальноосвітньої школи, особистісно-орієнтований підхід суперечить традиційним підходам у навчанні учнів. Це пов'язано у першу чергу з тим, що учитель головний акцент у своїй роботі здійснює на реалізацію змісту навчальної програми, і відповідно педагога більше цікавить, що засвоїв учень, якими знаннями та вміннями він володіє, а не його (учня) особистісні переконання чи ставлення до предмету та відповідних знань. Тут діяльність педагога є важливою, оскільки саме від педагога залежить ефективність навчального процесу.

Повертаючись до особистісно-орієнтованого навчання, підкреслимо, що за умов такого навчання діяльність педагога відходить на другий план, і більш важливим стає навчальна діяльність учня. Так, Карл Роджерс висловлюючи ідеї особистісно орієнтованого навчання, вказував, що учень має навчатися сам, оскільки навчання – це не засвоєння знань, а зміна внутрішнього чуттєво-когнітивного досвіду учня, пов'язаного з усією його особистістю. Зрозуміло, що на практиці, швидко перебудуватись на таке навчання достатньо складно, оскільки загальноосвітня школа розрахована на відносно швидку освіту, коли учні засвоюють великі об'єми інформації. У зв'язку з цим виникає й інша проблема – оцінювання учнів. Знання, уміння, навички оцінювати простіше ніж досвід, бо можна виробити єдині для всіх критерії. Досвід – індивідуальний і, очевидно, виробити єдині критерії оцінювання у такому випадку практично неможливо як власне й відповідні оцінні технології.

Незважаючи на те, що питання особистісно-орієнтованого навчання мають достатньо широке висвітлення у науковій та методичній літературі, практична реалізація цього навчання відбувається в межах методичних підходів, серед яких можна відзначити: створення ситуацій успіху на заняттях; управління спілкуванням за допомогою інтерактивних методик, урахування побажань учнів під час виконання певних завдань для самостійної роботи, створення позитивної емоційної атмосфери під час занять і т.д.

Особистісно-орієнтований підхід у навчанні потребує подальшого дослідження як в теоретичному так і практичному аспекті і, його реалізація має відбуватись не лише через окремі методичні прийоми в роботі вчителя, а набути всіх ознак системності у змісті освіти, сучасних технологій навчання, структурі навчальних закладів.

Отже, особистість учня є ключовим аспектом у роботі вчителя і тому очевидно проблема особистості була завжди нагальною для будь-якої освіти у будь-які часи. Проте врахувати особистісні риси і природні нахили учнів не так просто як здається на перший погляд. І справа тут не лише в тому, що учителю необхідно здійснити підхід до кожного із своїх вихованців, а ще й в тому, що особистість як поняття у психології має свої особливості. Ще раз підкреслимо, що мова йде саме про особливості, а не про складність чи багато вимірність цього поняття. Бо дослідивши сутність особистості в роботах психологів можна сказати, що складність особистості супроводжується її простотою водночас, а точніше буде сказати універсальністю.

Розглянемо більш докладно поняття «особистості» для обґрунтованого та практичного розуміння ідей особистісно-орієнтованого навчання.

Сьогодні, українські психологи (С.Д. Максименко) виявляють особливий інтерес до проблем пов'язаних з особистістю, що пояснюється відродженням у пострадянському суспільстві демократичних засад у розбудові вітчизняної освіти. За часів Радянської влади вести мову про особистість було не надто популярно, адже в суспільстві домінували ідеї «колективізму», інтернаціональної єдності «світового робітничого класу» і т.д. Зміна політичного устрою на просторах колишніх союзних республік, сьогодні, дає всі підстави вітчизняним науковцям споглядати на особистість та пов'язані з цим технології навчання, як на інновації. Однак поняття особистості у психології (та й педагогіці і методиці) завжди досліджувалось, адже власне особистість і є тим наріжним «каменем» цієї науки.

Психологи досліджуючи проблеми генезису та існування особистості, пропонували педагогам враховувати особистісні риси та природні нахили дітей. Для навчання важливим вважається така особливість особистості як саморегуляція. Так, М.М. Бахтін, у свій час писав: «... не можна перетворювати живу людину у безголосий об'єкт наперед завершеного пізнання. В людині завжди є щось таке, що лише вона сама може відкрити у вільному акті самоусвідомлення та слова, що не піддається зовнішньому заочному визначенню» [2, 255].

Поняття особистості є багатоаспектним, тому різними науковцями трактується по різному. Н.І. Шиян під особистістю розуміє людину, «...яка активно освоює і цілеспрямовано перетворює природу, суспільство й саму себе, володіє унікальними, динамічними співвідношеннями просторово-часових орієнтацій, потребнісно-вольових переживань, змістових спрямованостей, рівнів засвоєння та форм організації діяльності, які забезпечують свободу самовизначення у вчинках і міру відповідальності за їх наслідки перед природою, суспільством та своєю совістю» [7, 230].

Л.І. Божович визначає особистість як рівень розвитку людини, котрий дозволяє їй керувати як обставинами власного життя, так і безпосередньо собою [1].

С.Д. Максименко визначає особистість через природу людської психіки яка, на думку вченого, є особистісною. Найвищий рівень розвитку буття здатний до рефлексії самого себе і усвідомлення іншого буття стає дієвим способом існування конкретної людини. «Особистість, – пише С.Д. Максименко, – це форма існування психіки людини, яка представляє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції і має свій унікальний і неповторний внутрішній світ [6, 38].

Близьким до вище зазначеного визначення є трактування поняття особистості відомим персонологом Г. Оллпортом, який також головний акцент робить на психіку людини і, крім психічних функцій додає фізичні. Так, особистість за визначенням цього вченого це «...динамічна організація в середині індивіда тих психофізичних систем, які детермінують характерні для нього мислення та поведінку» [6, 236].

Підсумовуючи, відзначимо, що важливим для теорії та практики впровадження особистісно-орієнтованих технологій, є твердження психологів про особистість як форму існування індивіда здатного до саморозвитку, самовизначення та свідомої предметної діяльності. Зрозуміло, що це визначає певні особливості організації індивідуалізації навчання, що докладно розглянуто у відповідній науковій літературі. Однак проблематичним залишається розв'язання учителем таких завдань, як: врахування різного ступеню засвоєння учнями попереднього матеріалу, індивідуальна швидкість просування учнів у процесі навчання, різний ступінь сформованості соціальних і пізнавальних мотивів, і нарешті – різний ступінь сформованості навчальної діяльності або здатності учнів до навчання.

В процесі дослідження та визначення науковцями таких складних психологічних понять, як особистість, свідомість та самоусвідомлення особистості, поступово було окреслено особистісно-орієнтовану концепцію.

Сутність особистісно-орієнтованої концепції в освіті підростаючого покоління найбільш сміливо та образно окреслив відомий американський психолог і педагог Дж. Дьюї, який ще на початку ХХ століття, відзначав: «Дитина – центр, початок і кінець всього. Аспект його особистості і характер набагато важливіші ніж зміст навчального предмету». І там же: «Не програма, а дитина має визначати кількість та якість навчання» [4, 116]. Співзвучним до ідей Дьюї є висловлювання видатного українського психолога і педагога Г. Ващенко, який опікувався ідеями української педагогіки, відстоював її багатовікові традиції та розвивав їх у своїх чисельних працях. Вчений, зокрема, вказував, що: «... основне в людині – не знання самі по собі, навіть не глибина й систематичність їх, а характер і добра воля, що визначають спрямування сил людини до високої мети...» [3, 112].

Ідеї враховувати особистісні властивості індивідуума в процесі навчання належить, також видатному вченому-психологу Л.С. Виготському, який вважав, що вчитель може цілеспрямовано навчати і виховувати дітей лише при постійному співробітництві із ними, з їх середовищем, враховуючи їхні бажання і готовність діяти самостійно чи у співпраці з учителем.

Визначаючи поняття «особистість» психологи враховували два основних аспекти, що визначають методологічні засади до навчання та виховання індивідуума і, зокрема, це: виховний вплив на дитину в процесі формування свідомості та самосвідомості та визнання особистості як суб'єкта його навчальної та життєвої діяльності. Вказані погляди на особистість притаманні К.А. Абульхановій-Славській, О.Г. Асмолової, Г.О. Балла, І.Д. Беха, Л.І. Божович, В.В. Давидова, І.О. Зимньої, І.А. Зязюна, Г.С. Костюка, О.М. Леонтьєва, В.В. Рибалки, С.О. Сисоєвої, І.С. Якиманської.

Стосовно важливості самосвідомості в процесі навчання та виховання людини, Л.І. Божович підкреслювала, що: «На останньому етапі вікового розвитку у підлітка виникає самосвідомість, тобто здатність спрямовувати свідомість на власні психічні процеси, включаючи й складний світ власних переживань. Цей рівень розвитку свідомості породжує у підлітків потребу повернутись до себе, пізнати себе як особистість» [1, 37]. Треба відзначити, що у сучасній психологічній науці самосвідомість трактується вченими: В.С. Баруліним, Л.І. Божович, П.Р. Чаматою, Л.М. Фрідманом, І.Ю. Кулагіною як усвідомлення своїх психологічних особливостей, своїх суб'єктивних можливостей, переживань та особистісних ставлень. Спираючись на поняття самосвідомості вчені доводять, що під час навчання необхідно враховувати індивідуальні особистісні риси учнів.

На основі наведених трактувань ідей особистісно-орієнтованого навчання, в педагогіці та методиці вивчення окремих шкільних предметів, вчені-дослідники намагаються виробити певні умови (практичні аспекти), за яких буде реалізовано особистісні риси та природні нахили дітей. Серед таких умов провідним можна назвати такий підхід, коли освітній процес стає для учня особистісно значущим, інакше кажучи учень має віднайти особистісні інтереси у тих завданнях, які постають у навчальному процесі. У зв'язку з цим вважають, що організація особистісно-орієнтованого навчання потребує переорієнтації: від спрямованості на запам'ятовування готових знань необхідно перейти до формування особистісних новоутворень, вміння творчо навчатись, опрацьовуючи наукові знання і суспільний досвід стосовно потреб практики [5].

Наступним важливим аспектом особистісно-орієнтованого навчання є суб'єктність учня. Суб'єктність учня – досить складне поняття, оскільки учень є активним учасником багатьох видів діяльності, які є не обов'язково навчально-виховними. Тому в літературних джерелах з питань особистісно-орієнтованого навчання можна знайти класифікацію суб'єктності учня. Так, С. Поляков пропонує такий поділ:

– учень як суб'єкт своєї життєдіяльності (цей вид суб'єктності розвивається під впливом багатьох чинників впродовж всього життя людини і не залежить від впливу учителя);

– учень як суб'єкт діяльності і спілкування в певній освітній ситуації (ця суб'єктність залежить від того наскільки учень володіє навчальними способами і прийомами діяльності. Причому дії педагога можуть як сприяти розвитку такої суб'єктності так, і, гальмувати її.

– учень як суб'єкт навчання, виховання, освіти в цілому. Ця суб'єктність учня залежить від педагога. Розвиваючись як особистість учень створює матеріальні предмети, які є значущими для нього набуває відповідних знань, досвіду їхнього використання для розв'язання завдань чи проблемних завдань, що є життєво необхідними. Така позиція учня буде виникати тоді, коли педагог зуміє створити умови, в яких виявляється потреба і готовність учня до самоосвіти і самовиховання.

Підсумовуючи, відзначимо основні положення особистісно-орієнтованого підходу, які є актуальними для профільної освіти.

По-перше, учневі (та й людині будь-якого віку) властиве прагнення до пізнання навколишнього світу та іншого досвіду, для збагачення власного. Це природна потреба, яку авторитарна система освіти пригнічувала через обов'язкове вивчення певних об'ємів інформації. Як правило, сучасного учителя готують до того, що він має нести особисту відповідальність за кінцевий результат роботи на уроці. Як виключення з цього правила, можна навести лише окремі випадки з досвіду роботи учителів-новаторів (В.Ф. Шталов, С.Н. Лисенкова, І.П. Волков та інші), які враховували особистісний компонент в освіті, і привчали своїх вихованців до вміння здійснювати вибір, обґрунтовувати його і, відповідно нести відповідальність за одержаний кінцевий результат. Однак, традиційною системою освіти, відповідальність за навчальну діяльність програмується загальними нормативними вимогами до рівня підготовки учнів, а не з позицій особистості, її відповідальності перед собою як суб'єктом суспільства.

По-друге, як щойно було відзначено вище, керівним положенням в особистісно-орієнтованому підході є здійснення учнем самостійного вибору.

Відповідальність учня за практичний результат навчальної діяльності формується лише через власну оцінку навчальної ситуації і самостійний вибір лінії поведінки. Тут учень має сам реалізувати свій вибір.

Реалізація учнем на практиці свого права на вибір – змісту навчання, рівня засвоєння предмету – найбільш повно може бути забезпечено через профільну освіту. Якщо співвіднести право учнів на вибір з державною політикою в галузі освіти, то диференціація відбувається не лише через

варіативність змісту чи педагогічних технологій але в структурі та різноманітних формах організації профільного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛА

1. Божович Л.И. Этапы формирования личности в онтогенезе // Психология развития. – СПб. : Питер, 2001. – С. 227–271.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М., 1979.
3. Ващенко Г. Загальні методи навчання : Підручник для педагогів. – 1-е вид. – К. : Українська Видавнича спілка, 1997. – 441 с.
4. Дьюи Д. Школы будущего. – Берлин : госиздат, 1922. – 179 с.
5. Лукьянова М.І. Разіна Н.А., Абдуліна Т.М. та ін. Особистісно орієнтований урок : конструювання та діагностика. – Х. : «Ранок», 2007. – 176 с.
6. Максименко С.Д. Генезис существования личности. – К. : Изд-во «КММ», 2006. – 240 с.
7. Шиян Н.І. Профільне навчання у школах сільської місцевості : теорія і практика. – Полтава : АСМІ, 2004. – 442 с.